

ВПЛИВ СУЧАСНИХ ІНСТИТУТІВ СОЦІАЛІЗАЦІЇ НА ПРОЦЕС МОРАЛЬНОГО СТАНОВЛЕННЯ ПІДЛІТКІВ

Сучасний стан суспільного розвитку характеризується радикальними змінами, направленими на вихід суспільства із глибокої кризи. Великі зрушення проходять у суспільній свідомості. Вона стала відображати процес осмислення і введення в життя нових економічних, політичних і моральних реалій. У суспільній свідомості проявилися такі риси, як динамічність, критичність і правдивість в оцінках і визначеннях. Замість зросла роль гуманістичних начал у свідомості людей.

Але сучасний суспільний розвиток характеризується і нестійкістю, великою кількістю орієнтацій і установок, які проявляються у сфері морального становлення особистості. Відбувається процес переосмислення минулого. На цьому фоні виникає стан когнітивного дисонансу, коли система складених у людей уявлень, моральних норм і правил вступає у конфронтацію з новою інформацією, з новими діями і вчинками, які не вписуються у систему. Пломка ідеологічних штампів і стереотипів, виникнення невідомих сторінок у нашій історії здійснюють сьогодні неодноразовий вплив на свідомість людей: від оздоровлення суспільно-політичної, морально-психологічної атмосфери, до залучення багатьох попередніх, у тому числі й позитивних, цінностей суспільного досвіду, традицій попередніх поколінь. На фоні цих суттєвих перемін, що відбуваються у нашому суспільстві, особливої уваги заслуговує проблема становлення особистості сучасного підлітка, її психологічні особливості. Як у такій кількості різних негараздів, спокус, інформації відбувається процес становлення особистості підлітка? Які його психологічні особливості?

Підлітковий вік - один із найбільш сензитивних періодів особистості, коли індивід стає особливо чутливим до відповідних соціально-психологічних і психолого-педагогічних впливів. При неадекватному регулюванні соціального оточення на внутрішні можливості, потенції людини, у особистості виникають негативні соціально-психологічні новоутворення, небезпечні для дальшого становлення. Акселерація фізичного і психі-

чного розвитку особливо помітна в цей період. Підлітки у останні 20-30 років розвиваються прискореним темпом, стають більш сильнішими, вищими. Статеве дозрівання починається тепер на півтора-два роки раніше, ніж декілька десятиліть назад. Це стосується і психічного розвитку, особливо можливостей інтелекту, деяких особливостей пам'яті, рівня політичної і громадянської зрілості і т.п. Підлітковий вік стає віком формування світогляду, моральних переконань, принципів і ідеалів, системи оціночних суджень, якими підліток починає керуватися у своїй поведінці.

З точки зору психології "соціальне і психічне становлення особистості не обмежується якимось відповідними відрізками часу. Воно відбувається на всіх етапах життєвого шляху людини" (2, 8). Одним із таких етапів є підлітковий період. В міру становлення ростуть цілісність, інтегрованість психічної організації особистості, посилюється взаємозв'язок різних властивостей і характеристик, накопичується нова потенційна можливість, розширюються і поглиблюються зв'язки особистості з оточуючим світом, людьми. Таким чином, проблема становлення особистості підлітка - це проблема суспільного способу її життєдіяльності, утримуючого в собі можливість її розвитку.

У своїй інтерпретації категорії "становлення" ми виходимо із її розуміння у конкретно-емпіричному смислі, що означає весь спектр конкретно-історичних детермінацій життєдіяльності індивіда (в даному випадку підлітка) і тих суспільних умов, у яких протікає процес засвоєння відповідної системи знань, норм і цінностей і активного відтворення ним соціально-морального досвіду (1, 24).

Підліток, як і всі люди, стає включеним у різні соціальні системи, кожна з яких здійснює на нього системоформуючий вплив. Необхідність для людей як соціальних істот вступати у взаємовідносини один з одним, із навколишнім середовищем зв'язує в єдине ціле два процеси: вплив на зростаючу особистість оточуючих її відносин і середовища і вплив на них самої людини. Соціальне в даному випадку не суперечить біологічному, бо "всі вищі психічні функції по суті інтеріоризовані відносини соціального порядку, основа соціальної структури особистості. Їх склад, генетична структура, способ дії, - одним словом, вся їх природа соціальна" (4, 198).

При виявленні факторів, які впливають на процес становлення основ психологічної зрілості сучасного підлітка, слід виходити із розуміння

діалектичної єдності об'єктивного і суб'єктивного, при якому перше є важливим, а останнє - суттєвим. Дана логіка дозволяє виділити власне соціальні фактори, що характеризують соціально-економічні умови існування суспільства в цілому і мають непрямі впливи на досліджувані процес; соціально-педагогічні і психолого-педагогічні фактори, що діють у сфері виховання і проявляються у ціленаправленому психолого-педагогічному впливі на зростаючу особистість вчителів, вихователів, батьків; психологічні фактори, які включають різні сприятливі і несприятливі особливості психіки, організму в цілому як дорослого, так і підлітка. Вони мають як спадковий, вроджений, так і набутий характер, а також зумовлені деякими кризовими явищами вікового психічного розвитку індивіда.

Сучасне розуміння проблеми особистості підлітка і її становлення розглядається з точки зору як історичного, так і індивідуального розвитку людини. В центрі розуміння особистості стоїть ідея цінності людини, ідея пріоритету загальнолюдських цінностей. Це пояснює об'єктивну необхідність все більш послідовного утвердження принципу гуманізму в системі становлення особистості. Суть цього принципу - у постановці особистості в центр уваги сучасних інститутів соціалізації, в тому числі і таких, як сім'я, школа, позашкільні заклади, суспільні організації дітей і підлітків, різні об'єднання і асоціації.

Становлення підростаючого покоління не можна розглядати поза реальними, об'єктивними умовами, у яких підлітки живуть, поза складеними вже соціально-моральними відносинами людини до оточуючого світу. Всяка спроба розглядати підлітка, його внутрішній, моральний світ поза характеристикою його індивідуального життя, поза життям суспільства, абсолютно безперспективна як у науковому, так і практичному плані. З самого дитинства, включаючись у систему суспільних відносин, кожна людина пристосовується до життя тієї чи іншої групи, класу, суспільства. Більш того, вона складає частину цього суспільства. Навіть самосвідомість формується лише у спілкуванні і взаємодії з оточуючим середовищем, іншими людьми.

Який же вплив мають різні інститути соціалізації на становлення особистості сучасного підлітка? Адже, методи, прийоми реалізації даної мети у кожного соціального інституту вкрай специфічні і різноманітні, деколи діаметрально протилежні, тобто мова йде про змістову сторону їх потенціалу, особливості якої визначаються насамперед рівнем розвитку

ності окремих компонентів мікросередовища, в першу чергу сім'ї, загальноосвітньої школи, позашкільних закладів, підліткових організацій і об'єднань, сфери дозвілля.

Сім'я - реальне втілення виховного впливу на особистість підлітка. Сучасні батьки повинні бути готові до того, щоб сформувані у підлітків здатність поєднувати особисті і суспільні інтереси, вміння вибірково відноситися до цінностей, аналізувати власні вчинки і вчинки друзів; здатність самостійно формувати свої обов'язки і вимагати від себе їх виконання; вміння співчувати і співпереживати успіху або невдачі товариша; здатність до виконання моральних норм не тільки на виду у всіх, але й поспійно; вміння переборювати труднощі, співробітничати і надавати своєчасну допомогу однокласникам; здатність адекватно відноситися до педагогічних впливів, що здійснюються дорослими. Засвоєння цінностей суспільства сприяють особистій якості батьків, відкритий прояв батьківської любові, своєрідна психологічна "повернутість" до дітей, висока комунікативна культура, здатність батьків заглиблюватися у світ підлітка, вміння тонко відчувати емоційно-моральний стан дитини.

Характеризуючи особливості підліткового віку, слід відмітити важливість реальної потреби підлітка у спілкуванні: із ровесниками і дорослими. Однак, як показують психологічні дослідження, ця потреба у сім'ї реалізується досить слабо. Зближенню батьків з дітьми, тісному їх спілкуванню перешкоджають, в першу чергу, характер способу життя, співвідношення духовних і матеріальних потреб, відсутність психолого-педагогічних знань, гострий дефіцит часу. У деяких сім'ях духовні зв'язки у спілкуванні досить часто підміняються матеріальними турботами: голодує - нагодувати дитину, одягнути, взути. Діти у таких сім'ях живуть в атмосфері постійного духовного голоду. Не бачачи зі сторони батьків співчуття, співпереживання, уваги до свого внутрішнього світу, підліток починає поступово черствіти, що проявляється у ставленні до близьких друзів, вчителів і свідчить про серйозну проблему, пов'язану із оптимізацією моральної атмосфери сім'ї.

Не менш важливим інститутом соціалізації, де відбувається процес становлення особистості сучасного підлітка, є школа, де навчально-виховний процес володіє великими можливостями і розглядається як засіб засвоєння підлітком тих знань, які необхідні для формування і розвитку особистості, її професійного і морального становлення.

Різні точки зору на проблему розвитку і виховання в цілому породжують різні більш конкретні підходи до питань виховної діяльності школи. Звертаючись до нашої історії, не можна не помітити, яку важливу роль відводили особистості вчителя відомі педагоги народної освіти К. Ушинський писав: "Вплив особистості вихователя на молодшу душу складає ту виховну силу, яку не можна змінити ні посібниками, ні моральними впливами, ні системою покарань і заохочень. Багато, звісно, значить дух закладу, але цей дух живе не в стінах, не на листку паперу, але в характері більшості вихователів, і звідти вже переходить у характер вихованців" (10, 22-23).

Виховання, як соціальний процес передачі знань від покоління, вкладає в себе велику кількість зв'язків і відносин попри відносини вчителя і учня. Власне педагогічний вплив стає однією із форм навчально-виховного процесу поряд з такими, як засоби масової комунікації - кіно, театру, - чий вплив стає сильнішим, ніж слабка традиційна освіта і виховання.

Хоча збільшення числа автономних впливів на становлення особистості сучасного підлітка створило загальноосвітній школі свого роду конкуренцію, вона і сьогодні, безумовно, залишається важливим фактором, соціальним інститутом, що дає дітям систематичну освіту, маючи на них морально-виховуючий вплив. Принципи гуманізації і демократизації відкривають широкі можливості для глибоких якісних перетворень процесу навчання, посилення його морально-виховуючої функції. Гуманізація, насамперед, потребує: звернути увагу педагогів на особистість самого підлітка як вищу соціальну цінність суспільства; установа на формування особистості як цілісності, як суб'єкту суспільного процесу, громадянства з високими інтелектуальними, моральними і фізичними якостями. Тісний зв'язок школи з оточуючим середовищем відноє психологічному становленню індивіда особистістю, значно розширює можливості для диференціації і індивідуалізації навчання і виховання, сприяє розвитку інтересів, здібностей особистості підлітка.

В школі перешлітаються різні форми соціально-психологічної інтеграції, що дає можливість здійснювати важливі етико-психологічні завдання становлення підлітків.

В міру того, як збільшується час, який проводить сучасний підліток поза сім'єю і школою, зростає питома вага інших соціалізуючих факто-

рів, які мають вплив на становлення особистості підлітка. До таких своєрідних інститутів соціалізації належать різні підліткові об'єднання і організації. Характеризуючи вплив підліткових груп і об'єднань на становлення особистості сучасного підлітка, слід врахувати міру згуртованості підлітків навколо справи, форми і методи того чи іншого формування, механізми їх впливу на підлітків і сприйняття цього впливу останніми, організаційну оформленість групи або об'єднання, тривалість існування і т.д. За мірою згуртованості навколо справи найбільш високий потенціал груп з вираженою соціально значимою направленістю. Ці об'єднання володіють багатим арсеналом методів пристосування підлітків до конкретної участі у практичних справах, що сприяє формуванню таких позитивних якостей особистості, як самостійність і ініціатива, активність і пошук до творчості, почуття обов'язку і принципівості, фізична і моральна відповідальність. Хоча засоби і методи у кожного формування специфічні, у даному випадку всіх їх об'єднює одна справа: культурно-творча, пізнавальна, історико-культурна, спортивно-оздоровча, технічна, екологічна, музична.

В цілому моральний потенціал підліткових організацій і об'єднань у значній мірі обумовлений їх безпосереднім творчим впливом в ході одного процесу становлення і розвитку особистості сучасного підлітка, що передбачає встановлення прямих контактів, розвиток міжособистих відносин, наявність оберненого зв'язку, конкретну спільну діяльність. Однак єдність і спільність зовсім не означають однакові шляхи вирішення тих чи інших завдань: організації і об'єднання діють, використовуючи різні засоби, форми і методи, притримуючись при цьому принципів відкритості, поваги, рівноправ'я, реалістичності.

Сфера дозвілля життєдіяльності сучасного підлітка також є важливою складовою частиною загального процесу становлення особистості. Вивчення теорії і історії питання дозволяє констатувати, що зміст вільного часу, пов'язаний із забезпеченням рекреації, завжди розкривається у конкретних видах діяльності. Заняття на дозвіллі можуть бути активними і пасивними, колективними і індивідуальними, фізичними і розумовими. Вони можуть проходити вдома і у громадських місцях. З точки зору окремої людини значення цих занять велике, бо вони включають кожного в систему культурних і духовних цінностей, служать в кінцевому рахунку цілям морального і професійного становлення особистості. Однак відбувається це лише в тому випадку, коли в основі вільного часу лежить не щось випадкове, а цільова установка, що сприяє переходу від простих

до більш складних потреб і видів діяльності, від фізичних до духовних, від пасивних до активних. Змістовне наповнення вільного часу - процес динамічний і відповідальний. Нерозвинутість конструктивних начал дозволить, відсутність його духовного наповнення сприяє перетворенню дозволу у фактор антикультури, породжує умови для аморальної поведінки.

У ряді ціннісних орієнтацій, які підлітки вибирають для вільного часу, важливе місце займає і спілкування з ровесниками. І це потрібно і можна зрозуміти. Кожна людина, в тому числі і підліток, вважаючи зміст свого вільного часу справою особистою, хоче використати його у своїх інтересах, для задоволення своїх потреб. У цьому нема нічого проти суттєвого. Проблема тут в іншому: в умінні раціонального, ефективного, корисно для себе використати час. Бездуховність збіднює світ підлітка, його інтереси, веде до деформації становлення особистості.

В цілому становлення особистості сучасного підлітка не відбувається стихійно, само по собі, а тільки в результаті активної діяльності, максимального використання всього багатства своїх зовнішніх і внутрішніх можливостей. У зв'язку з цим, успіх системи становлення сучасного підлітка полягає в тому, щоб, приймаючи складність підліткового віку як належне, максимально використовувати потенціал кожної підліткової особистості для її ж цілісного становлення.

Література:

1. Деркач А., Орбан Л. Акмеологические основы становления психологической и профессиональной зрелости личности. - М, 1995.
2. Орбан Л. Становление личности. - М, 1992.
3. Бодалева А. Личность и общество // Избранные труды. - М, 1983.
4. Выготский Л. Развитие высших психических функций. - М, 1960.
5. Винокурова С. Личность в системе нравственных отношений / Под ред. И.Жбанковой.- Минск, 1988.
6. Зотов Н. Личность как субъект нравственной активности природа и становление.- Томск, 1984.- С. 128-129.
7. Крутецкий В. Основы педагогической психологии.- М., 1972.
8. Новикова Л. Школа и среда.- М., 1995.
9. Психология развивающейся личности / Под ред. А.Петровского.- М., 1987.
10. Ушинский К. Избранные педагогические сочинения: В 2-х т.- М, 1974.- Т.1.